

25
Jaroslav Kolár

Foznámky ke kritickému vydání
staročeských literárních památek

Kolem pojmu "kritické vydání" jsou ve vztahu k dílům starší české literatury nejasnosti. Není jednoznačně stanovena obsah tohoto pojmu. Rozumí se pod ním vedle základní nebo význačné - s kritickým přístupem připraveného textu díla, dýchovaného pouze v jediném knění - jedinou rekonstrukce určitého textu s přihlédnutím ke všem existujícím rukopisům a tiskům i ke spolehlivým předlohám, jindy vydání jednoho textu se zachycením růzností ze všech nebo aspoň z některých (z určitého hlediska relevantních) jiných, jindy opět vydání uspořádané tak, aby přetelem k několika časově odlehilým názorům podávalo obraz o textovém pohybu určitého díla. Všechny zmíněné přístupy, resp. požadavky na kritické vydání (stejně jako možné jiné) byly určeny rozmanitými etapami ve vývoji literární paleohegistiky jako badatelské disciplíny a poučeny na pracovních metodách i výsledcích textologie jiných disciplín, hlavně klasické filologie. Takto podmíněny tzv. krit Jaroslav Kolár odpovídaly něčemu - stavu rozvoje disciplíny - a na něco - na konkrétní otázku, které zmišný stav disciplíny klad. Je i dnes na kritických vydáních staročeských literárních památek, aby odpovídala stavu disciplíny a umožňovala poznat jisté aspekty vydávané památky, z hlediska dnešního stavu disciplíny relevantní.

Zamysleme se z hlediska otázek, k nimž se dnes soustřeďuje zájem o staročeské literární texty, nad třemi pojmy,

Jaroslav Kolár:

Poznámky ke kritickému vydávání
staročeských literárních památek

Kolem pojmu "kritické vydání" jsou ve vztahu k dílům starší české literatury nejasnosti. Není jednoznačně stanoven obsah tohoto pojmu. Rozumí se pod ním vedle základního významu - s kritickým přístupem připraveného textu díla, dochovaného pouze v jediném znění - jednou rekonstrukce určitého textu s přihlédnutím ke všem existujícím rukopisům a tiskům i ke zjištěným předlohám, jindy vydání jednoho textu se zachycením růzností ze všech nebo aspoň z některých (z určitého hlediska relevantních) jiných, jindy opět vydání uspořádané tak, aby zřetelem k několika časově odlehlým záznamům podávalo obraz o textovém pohybu určitého díla. Všechny zmíněné přístupy, resp. požadavky na kritické vydání (stejně jako možné jiné) byly určeny rozmanitými etapami ve vývoji literární paleobohemistiky jako badatelské disciplíny a poučeny na pracovních metodách i výsledcích textologie jiných disciplín, hlavně klasické filologie. Takto podmíněny tzv. kritické edice vždy odpovídaly něčemu - stavu rozvoje disciplíny - a na něco - na konkrétní otázky, které zmíněný stav disciplíny klad. Je i dnes na kritických vydáních staročeských literárních památek, aby odpovídala stavu disciplíny a umožňovala poznat jisté aspekty vydávané památky, z hlediska dnešního stavu disciplíny relevantní.

Zamysleme se z hlediska otázek, k nimž se dnes soustřeďuje zájem o staročeské literární texty, nad třemi pojmy,

kteřé se v ediční praxi často vyskytují. Jsou to pojmy vzájemně nesouřadné, ale lze je považovat za pojmy klíčové: rekonstrukce, různocnění, vývoj textu.

Představa o nezbytnosti rekonstrukce původního textu je zřetelně přejata z ediční praxe klasické filologie, která si položila za úkol poznat díla antické kultury prostřednictvím pozdních středověkých opisů a v době svého největšího rozkvětu k tomu vypracovala účinné metody textové kritiky, srovnávání všech dochovaných zápisů, konstruování stemmat a řad na sobě závislých rukopisů, odstraňování pozdějších textových změn a nánosů. Je dáno smyslem celého úsilí, že všechny tyto pracovní postupy jsou a priori zaměřeny retrospektivně a retrogradně, ideálním výsledkem práce je text tak, jak vyšel z autorovy ruky, text původní, autentický, na rozdíl od všech pozdějších textů, nepůvodních a neautentických.

Novodobá literární historie dospěla k názoru, že představa textové autentičnosti ve vztahu k středověkým literárním památkám je neadekvátní jednak **proto**, že je vlastně přenesením rysu, vlastního novodobému literárnímu životu, do vzdálené minulosti, jednak **proto**, že v naprosté většině případů nelze výchozí text ("autorský" text, archetyp) vůbec stanovit. K tomu přistupuje skutečnost, že pro mnohé památky je textový zápis sekundární a nepředstavuje vlastně skutečný život díla. Platí to např. o písních a kázáních, jejichž autentické literární fungování bylo vázáno na orální přednes v určitém (a rozmanitými okolnostmi určeném) okamžiku. Dochované záznamy děl je třeba pokládat za jedno-

tlivé konkretizace, podmíněné řadou nejrozmanitějších faktorů. Třebaže fenomén písařské, popř. překladatelské chyby z nich nelze vylouřit, není na místě vycházet z apriorní metodologické představy, že všechny momenty, jimiž se určitý text liší od jiných, jsou vzhledem k dílu nenáležitě. Svědčí naopak o životnosti díla, o jeho přizpůsobování novým situacím, za nichž se dílo mohlo společensky uplatnit.

Rekonstrukce nastoupí proto jako účelný pracovní postup v případech, kdy je její nezbytnost zdůvodněna potřebou zodpovědět určité konkrétně položené literárněhistorické otázky, nikoli pouze jako důsledek apriorního textologického požadavku dobrat se "archetypu".

Uvádět rozdíly v užití jednotlivých výrazů nebo kratších textových segmentů v různých zápisech téhož díla formou registrace "různočtení" je způsob, spjatý s edicemi zaměřenými především k potřebám filologie. Zaznamenaná různočtení představovala důležitý materiál pro studium lexikální zásoby, frazeologie, syntaxe atd. Pro literární poznání textů, prezentovaných jen diferencemi od textu otištěného vcelku, znamenala málo. Navíc ani pracná rekonstrukce dalších textů dosazováním zaznamenaných různočtení do celkového znění nemohla prakticky nikdy přinést výsledek po všech stránkách uspokojivý: nikde neexistovala záruka, že tento druh "rekonstrukčního" postupu umožní dobrat se té podoby textu, která je zapsána v jiném rukopise.

Dnešní literární přístup k památkám nutně vychází z jejich celistvosti. Každý záznam funguje jako doklad o životnosti díla, o jeho zapojení do proudu literárního a spo-

lečenského dění. Je proto na místě představa, že každý zápis je více či méně dokonale strukturovaným celkem. Všechny odchylky mezi jednotlivými zápisy je třeba a priori pokládat - pokud není bezpečně prokázáno jiné jejich zdůvodnění - za znaky adaptace vůči danému prostředí, ať už určené faktory individuálními nebo ~~na~~ individuálními. Z toho hlediska neuspokojují dnes plně oba základní typy, uplatňované v edicích z období nadvlády vědeckého pozitivismu, buď vydání určité památky (s různočteními podle jiných rukopisů - příklad: Daňhelkovo vydání Nové rady) nebo určitého kodexu (v němž je ta která památka vedle jiných zapsána - příklad: Paterovy edice Hradeckého a Svatovítského rukopisu). Dnešní literární zájem musí z uvedených důvodů preferovat "třetí cestu" - vydání určité památky podle určitého rukopisu. Postižení rozdílů mezi různými zápisy a variantami téže památky je záležitostí textologicky orientovaného analytického studia, nikoli otázkou edice. (Něco jiného - a nezbytného - je ovšem přihlížení k čtení jiných rukopisů z potřeb emendačních.)

Pojem "vývoj textu" implikuje dvojí představu: jednak o tom, že dva nebo více lišících se zápisů jedné skladby nutně vytváří řadu, v níž k změnám od jednoho textu k druhému dochází vždy s ohledem na situaci v předchozím článku řady, jednak obsahuje jisté axiologické presumpce (vývoj postupuje od stavu z určitého hlediska méně dokonalého k dokonalejšímu nebo naopak od lepšího k horšímu, popř. pozitivní změna jedné složky díla s sebou nese negativní změnu jiné složky, dochází k strukturním proměnám, k přesouvání v hierarchii složek). Sám pojem "vývoj textu" se

tak jeví jako umělý konstrukt, beroucí v úvahu jen vztah mezi výslednými stavy procesů, které vedly ke vzniku jednotlivých variant a verzí určité skladby, avšak vylučující z úvah podněty, pohnutky a síly, které tyto procesy a jejich výsledky určovaly. Proto byl ostatně v moderní textologii pojem "vývoj textu" nahrazen představou o pohybu textu v čase. Jisté oprávnění může mít pojem "vývoj textu" jen v těch výjimečných případech, kdy rozdílné verze díla prokazatelně jsou prací autora, zasahujícího pozdějšími úpravami do textu ukončeného díla a měnícího tak postupně jeho podobu (příkladem je trojí znění Komenského Labyrintu v rukopise r. z. 1623 a ve vydáních z let 1631 a 1663). I v tomto případě není však gnoseologicky efektivní zhodnocení proměn v možnostech edice, nýbrž speciální textologické studie.

Co vyplývá z uvedených poznámek pro dnešní pojetí kritické edice staročeského literárního textu? Za situace, kdy se pro vědecké prozkoumání určitého díla starší literatury často jeví jako nedostatečný pramen i fotokopie textů a fototypické vydání a bývá nezbytné zkouman rukopisy, popř. tisky samé, nezbyvá než vymezit každé zamýšlené edici funkci podle druhu a typu vydávané památky se střízlivým vědomím meze možností, které takové vydání má. Prakticky to znamená dvojí: předně to, že nelze pomýšlet na jediné obecně platné, univerzální vymezení pojmu "kritické vydání" ve vztahu k starší české literatuře - že tedy každé vydání, aspirující na kritický přístup k vydávanému textu, musí být založeno na zásadách případ od případu různých, vycházejících z povahy a způsobu dochování toho kterého

díla. Za druhé: z toho, co bylo řečeno, vyplývá zvýšený význam vydavatelského komentáře k edici, na němž je, aby nejen vyložil zásady, jimiž se to které vydání řídí, nýbrž aby podal co nejpodrobnější informaci o dochování památky, charakteristiku jednotlivých rukopisů a tisků a nástin souvislostí její textologické problematiky s širším okruhem literárněhistorických otázek. Komentář se tak musí stát z pouhé popisné vydavatelské zprávy složkou poznávacího procesu. Je na něm, aby naznačoval, popř. formuloval další literárněhistorické otázky, spojené s vydávanou památkou, k nimž edice otvírá cestu, ale které sama řešit nemůže.

Pojmy, spojené se starší zasloužnou praxí v oblasti vydávání starých českých literárních textů, a postupy, které si vypracovala, popř. přejala a aplikovala, nelze ani v dnešní situaci, tváří v tvář otázkám, které se dnes nad starými texty kladou, jednoznačně odmítat. Zbaveny ideových a metodologických prerogativů, které z nich činily autoritativní postuláty kritických edic, vstupují do arsenálu technických prostředků a pracovních nástrojů nejen praktické textologie, nýbrž literární historie vůbec; řešení některých speciálních otázek by se bez nich těžko obešlo.

1 x 5 1 a .